

УДК 811.162.1'37

Лариса Ніколаєнко

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

ЕМОЦІЯ ЖАЛОСТІ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті здійснено дослідження об'єктивації та метафоричної концептуалізації жалості у польській мовній картині світу. Описано ознаки, якими польська мовна свідомість наділяє цю емоцію, представлено асоціативні образи жалості.

Ключові слова: мовна об'єктивація, концептуалізація, мовна картина світу, мовна свідомість.

Larysa Nikołajenko. Emocja litości w polskim językowym obrazie świata.

W artykule przeprowadzono badanie objektivacji oraz konceptualizacji metaforycznej litości w polskim językowym obrazie świata. Opisano cechy, które polska świadomość językowa przypisuje tej emocji, podano też obrazy skojarzeniowe litości.

Słowa kluczowe: objektivacja językowa, konceptualizacja, językowy obraz świata, świadomość językowa.

Nikolayenko Larysa. The emotion of pity in the Polish language world.

The article is focused on a study of objectivation and metaphorical conceptualization of pity in the Polish linguistic picture of the world. It describes the features that Polish language consciousness ascribes to this emotion and it presents associative images of pity.

Key words: linguistic objectivation, conceptualization, language picture of the world, language consciousness.

Емоцію жалості можна описати як болісну реакцію душі на чуже страждання. Російський філософ В.С. Соловйов жалість називав внутрішньою основою морального ставлення людини до інших істот [3, с. 52]. У польській мові це моральне почуття має назву *litość*. У певних контекстах синонімами до іменника *litość* можуть виступати лексеми *żał*, *politowanie*, *żałość*. Метою нашої статті є дослідження об'єктивації та метафоричної концептуалізації жалості у польській мовній картині світу. Джерельною базою для добору фактичного матеріалу слугували Національний корпус польської мови [4].

Жалість належить до тих почуттів, які не мають багатого арсеналу своїх зовнішніх виявів і відповідно – їх мовної фіксації. Як показав обстежений матеріал, зовні вона може проявлятися:

– у погляді: *patrzeć (przyglądać się, spoglądać, wpatrywać się) z litością; oczy napełniły się litością; żal (litość, politowanie) w oczach; żal odmalował się w oczach, zagrał we wzroku; patrzeć z żalem; patrzeć (spoglądać, obserwować, spojrzeć) z politowaniem; spojrzenie pełne politowania; wzrok pełny politowania; w spojrzeniach kryje się politowanie; oczy wypełniały się politowaniem*; див. приклади: «Zawsze smutne jej oczy napełniły się litością» (E. Orzeszkowa. Nad Niemnem); «Smuga dojrzał żal w oczach Tomka po zastrzeleniu tygrysa na statku» (A. Szklarski. Tomek w krainie kangurów); «Tereska spojrzała na mnie i w oczach jej wyczułem politowanie» (J. Stawiński. Piszczyk);

– у голосі та немовних звуках: *ukrywać litość w głosie; mówić (pytać) głosem pełnym litości; mówić (krzyknąć, westchnąć) z litością (z politowaniem, z żalością); mówić (powiedzieć, zapytać) z żalem; żal zadrgał w głosie; mieć w głosie gorzki żal; w głosie brzmiało politowanie; westchnąć z politowaniem; powiedzieć z żalością w głosie; skowyt żalości*; див. приклади: «Akte mówiła z wielką litością i nawet z uniesieniem <...>» (H. Sienkiewicz. Quo Vadis); «Tyle szczerego żalu zadrgało w jej głosie, że wojewodzie zrobiło się wstyd» (Z. Kossak. Błogosławiona wina); «Zrobiło mu się chłopca żal. Ta żalność wzbierała w księdzu jak wiew ciepłego, jesiennego wiatru. I wyraziła się w głębokim westchnieniu» (J. Iwaszkiewicz. Kościół w Skaryszewie);

– у міміці та виразі обличчя: *zauważyć litość na twarzy; twarz pełna litości i żalu; uśmiech (grymas) litości; politowanie w układzie warg; mina, wyrażająca politowanie; uśmiech politowania; uśmiech pełen politowania; unosić brwi z politowaniem; skrzywić się (uśmiechać się) z politowaniem*; див. приклади: «Nagle zauważyła na jego twarzy uczucie graniczące z litością» (A. Zaniewski. Król Tanga); «I stała z wyciągniętymi przed się rękoma, z twarzą pełną litości i żalu» (H. Sienkiewicz. Quo Vadis); «Marta staje obok Roberta i patrzy na niego z uśmiechem politowania» (R. Figura. Teraz albo nigdy!);

– у рухах частин тіла (голови): *potrząsnąć (pokiwać) głowę z litością; kiwać (kręcić) głowę z politowaniem*.

До зовнішніх реакцій переживання жалості поляками можна віднести також сльози і плач: «<...> dojrzała, że ta twarz była tak wybladła

jak po chorobie; więc litość ją wzięła głęboka, łzy jej napływały przemocą do oczu <...>» (H. Sienkiewicz. Potop); «Powiadasz, Liziu, że patrząc na wieśniaków, na bosc dzieci taki żal cię ogarnia, że od płaczu wstrzymać się nie możesz...» (K. Kolińska. Orzeszkowa, złote ptaki i terroryści); «Przytuliła się doń i cała dygotała w łkaniu. I tak wielka ogarnęła go żałość nad nią i nad sobą, nad samotnością obojga i bezradnością, że i jemu łzy zaczęły spływać po twarzy, po siwiejącej brodzie <...>» (T. Dołęga-Mostowicz. Znachor).

Однак, як свідчать мовні дані, більш характерним для емоції жалості є її внутрішнє переживання. Особливо сильно і зазвичай болісно цю емоцію переживають у серці: *serce szarpnęło się (ścisnęło się, zabiło) litością; serce bolało z litości; litość (żal, żałość) ścisła serce; serce pęka (ściska się, kraje się) z litości (z żalu); żal zaszarpał sercem*; див. приклади: «Nic nie odpowiedział, tylko serce mu się ścisnęło litością i podziwem dla tej staruszki» (T. Dołęga-Mostowicz. Doktor Murek zredukowany); «Jestem bezsilny, serce pęka mi z żalu i litości, dłużej znieść tego nie mogę» (K. Móravski. Kartki z dziejów Żydów warszawskich); «Ecelino po raz pierwszy pomyślał o trudzie gdańskich robotników. Zobaczył ich zgarbione plecy i czoła zroszone kroplistym potem. Żal ścisnął mu serce» (H. Kostyrko. Klechdy domowe); «Żałość ścisnęła nam serca. Klatka rozbita, deski połamane <...> wszystkie zajaczki – trupem <...>» (A. Fiedler. Wyspa Robinsona).

У польській лінгвокультурі, як і в інших слов'янських, серце разом з душею вважається вмістилищем жалості: *litość wezbrała (zbudziła się) w sercu; mieć (czuć) w sercu litość; poczuć w sercu drganie litości; serce pełne litości, przeniknięte litością, zatłukło się (nappełniło się) litością; litość wydobyć z dna duszy; żal i litość uciekły z duszy; żal zdejmował serce; żal zalewał duszę; żałość przepelnia duszę*; див. приклади: «Czuł on w młodym sercu litość dla więźnia <...>» (H. Sienkiewicz. Krzyżacy); «<...> burza wydobyła z dna jego duszy jakieś ogromne współczucie, jakąś serdeczną litość <...>» (T. Dołęga-Mostowicz. Drugie Życie Doktora Murka); «Żal prosty, serdeczny <...> zalewał duszę na myśl o braciach-żołnierzach <...>» (Z. Kossak. Pożoga); «Ten głos serdeczny, cichy <...> przepelniał jej oczy łzami, a duszę taką dziwną, taką wielką żałością <...>» (W. Reymont. Ziemia Obiecana).

Також у польській мові можна знайти фіксації локалізації жалості у горлі та у грудях, де вона часто сприймається як агресивна сила,

яка заважає нормальному функціонуванню організму: *litość zaparła oddech w gardle; w piersi tliły się iskry litości, zadrgał żal; dławienie żalu w gardle; żal ścisnął za gardło, doskwierał w piersiach, chwycił kogoś za piersi*; див. приклади: «Skrucha, litość i cześć oddech zaparły mu w gardle <...>» (H. Sienkiewicz. Potop); «Gdzieś w piersi zadrgał żal za życiem, które odchodzi» (H. Rudnicka. Uczniowie Spartakusa); «Staś chciał na to coś odpowiedzieć, lecz nagle żal chwycił go za piersi, więc zacisnął tylko zęby i odszedł w milczeniu» (H. Sienkiewicz. W pustyni i w puszczy).

Іноді вмістилищем жалості може бути уся людина в цілому: *nie mieć w sobie litości; być pełnym politowania; żałość wzbierała w kimś*; див. приклади: «Nie miała już w sobie litości ani dla siebie, ani dla niego <...>» (M. Piątkowska. Krakowska żałoba); «Zrobiło mu się chłopca żal. Ta żałość wzbierała w księdzu jak wiew ciepłego, jesiennego wiatru» (J. Iwaszkiewicz. Kościół w Skaryszewie).

Мовна об'єктивізація почуттів не обмежується фіксацією самих лише тілесних проявів емоцій. Аналіз контекстної сполучуваності номінантів жалості у польській мові дозволив виявити низку ознак, якими мовна свідомість поляків наділяє цю емоцію. Насамперед, варто сказати про **інтенсивність та глибину** почуття. Ці ознаки експлікуються за допомогою лексичного оточення не лише номінантів емоції, а й присудкового слова *żał*. Шкала інтенсивності та глибини почуттів може бути доволі широкою. У польській лінгвокультурі жалість зазвичай буває великою, сильною, глибокою, безмежною; легким може бути тільки *politowanie*, пор.: *głęboka, ogromna, wielka, niezmierna, bezgraniczna, bezbrzeżna litość; głęboki, niezmierny żal; lekkie politowanie; wielka żałość; trochę (bardzo, ogromnie, okropnie, potwornie, strasznie, głęboko) żal kogoś*; див. приклади: «Spartakus z niezmierną litością patrzył na wychudzoną twarz chłopca, na sterczące spod skóry żebra <...>» (H. Rudnicka. Uczniowie Spartakusa); «Czuł dla niej ogromną litość, a był jak puste naczynie» (W. Żukrowski. Kamienne tablice); «Aż nagle chwyciła go wielka litość nad nią, gdyż czuł, że jej się stanie ciężka krzywda <...>» (H. Sienkiewicz. Krzyżacy); «Śmierć bohaterskich żeglarzy przepoiła głębokim żalem ich towarzyszy» (A. Baniewicz. Smoczy pazur); «Młodzi – dzieci i wnuki tęgiego Niemca – patrzyli z lekkim politowaniem na wzruszenie starego człowieka» (P. Grych. Numer zerowy); «Eliaszowi było okropnie żal Natalii. Przypomniał sobie jej twarz, gdy umierała, leżąc na torach w

tunelu» (J. Rudniańska. Miejsca). Посилення **інтенсивності та глибини** почуття може об'єктивуватися шляхом фіксації переживання жалості разом з **душевним болем**, з яким вона й сама часто асоціюється: «Patrzyła na skulone plecy Ewarysta, na łokcie wsparte na kolanach, na pochyloną głowę, patrzyła z bólem i litością, nawet z współczuciem <...>» (T. Dołęga-Mostowicz. Świat pani Malinowskiej); «Patrzyłem czasami w Twoje oczy i widząc wiele zmarszczek wokół nich, niekiedy promienisto do oczu biegnących, niemal przesyty byłem bólem i żalem <...>» (J. Głowacki. Tego się nie tańczy); «Gniew się w nim podnosił za matki żywot męczeński. Siedział ze ściągniętymi brwiami, chmurny, cały w dygocie serdecznego bólu i żałości» (W. Reymont. Rok 1794).

Польський мовний образ жалості включає також **температурні ознаки**. Ця емоція може сприйматися теплою, гарячою і навіть здатною кипіти в душі, пор.: *ciepły przypływ litości; gorąca litość; żal zawrzał w duszy*; див. приклади: «Mock poczuł ciepły przypływ litości, kiedy spojrzął na jej dłonie, pokryte suchą, cienką skórą» (M. Krajweski. Festung Breslau); «<...> gorąca litość dla napastnicy przepelniała mu duszę <...>» (M. Kuncewiczowa. Cudzoziemka); «Żal zawrzał w gorącej duszy junaka» (H. Sienkiewicz. Potop).

Значно рідше у польській мові фіксуються **темпоральні ознаки** жалості, які характеризують її як раптову і недовготривалу емоцію, пор.: *nagła, przelotna, krótka litość; nagły żal*; див. приклади: «Krzysztofa ogarnęła przelotna, krótka litość» (S. Żeromski. Popioły); «Rozejrzał się jeszcze raz po wiosce, spojrzął na pokurczone, wynaturzone postacie i zdjęła go nagła litość» (I. Surmik. Smoczy Pakt); «I ona poczuła nagły żal, głównie z tego powodu, że tak młoda kobieta nie doczekała wiosny» (J. Brzechwa. Zazdrość).

Можна виділити ще **квантитативні ознаки** жалості. Аналіз мовного матеріалу показує, що іноді це емоційне переживання може «вимірюватися» маленькими частками, які найчастіше асоціюються зі *щипкою, краплиною, крихтою*, зокрема, коли йдеться про відсутність або бажаність почуття. Також міра вияву емоції може позначатися кількісно-означальними прислівниками *trochę, wiele*, пор.: *bez szczypty litości; odrobina (kropla) litości; z odrobiną żalu; trochę (wiele, pewna doza) politowania*; див. приклади: «I nie potrafiła, jak inni, wyskrobać z dna duszy choćby odrobiny litości» (K. Boglar. Zobaczysz, że pewnego dnia...); «Paragon patrzył na Mandzara spojzeniem, w którym

więcej było politowania niż złości» (A. Bahdaj. Wakacje z duchami); «Ja w stosunku do siebie wyczuwam ponadto pewną dozę pobłażliwego politowania» (B. Obertyńska. W domu niewoli).

Емоції як абстрактні нематеріальні сутності ми описуємо через їх уподібнення до сфери реального фізичного світу за допомогою метафор. «Людина завжди намагається абстрактне інтерпретувати у термінах чуттєвого досвіду, співвідносячи трансцендентне зі своїм досвідом за допомогою аналогії <...> (als ob 'як ніби')» [2, с. 127]. Результати дослідження метафоричної концептуалізації жалості у польській мові свідчать, що ця емоція найчастіше асоціюється з **душевним болем**: *bolesna litość; serce bolało z litości; litość (żał, żałość) ścisła serce; serce pęka z litości (z żalu, z żałości); serce szarpnęło się (ścisnęło się) litością; serce się kraje z litości (z żałości); serce ścisnęło się (krajęło się) z żalu; serca kruszyły się z żalu; serce krajęło się żalem; żałość ścisnęła duszę (serce)*; див. приклади: «Z litością ścisnącą mu serce wpatrywał się w oczy pensjonariuszy <...>» (K. Kofta. Sezon na papierówki); «Z litością patrzył na potężne zwierzę karmione tak kiepsko, że aż serce bolało» (I. Matuszkiewicz. Nie zabijaj pajaków); «– Żal serce ścisła, gdy przychodzi nam żegnać na wieczność kogoś z naszych braci lub sióstr» (W. Myśliwski. Widnokrąg); «Człek był doświadczony i wielu ludzi umierało w jego oczach, lecz nigdy serce nie krajęło mu się takim żalem, jak na widok tego kwiatka więdnącego tak wcześniej» (H. Sienkiewicz. Pan Wołodyjowski); «<...> było mu tak głęboko żal tych tańczących, potępionych jak i on sam ludzi, że z boleści przymknął na chwilę oczy i chwycił się ręką za bok, gdzie od żałości ścisnęło się jego serce» (J. Iwaszkiewicz. Matka Joanna od Aniołów).

Уподібнення до **рідини** є домінуючим для більшості емоцій. Вона може наповнювати людину, її душу, серце, груди, очі, розливатися по обличчю. «Цей спільний для всіх емоцій <...> образ заснований на тому, що рідкий стан речовини найбільш рухливий, змінний <...> має багатобальну шкалу градацій різних станів і температур – від штилю до шторму, від крижаної холодності до кипіння» [1, с. 390]. Концептуальна метафора **жалість – рідина** є дуже поширеною в польській мові, пор.: *litość przepęlniała (wypełniała) duszę (serce), wezbrała w sercu; kropla (przyływ) litości; serce pełne litości, wezbrało (napęlniło się) litością; twarz pełna litości i żalu; oczy napęlniły się litością; żal przepęlnia serce, zawrzał w duszy; ktoś jest pełen żalu; spojrzenie pełne politowania; wzrok pełny politowania; oczy wypełniały*

się *politowaniem*; див. приклади: «Zawsze smutne jej oczy napełniły się litością» (E. Orzeszkowa. Nad Niemnem); «Patrzyła na męża błagalnie, z taką alteracją na twarzy, że poczuł znów przyływ litości» (Z. Kossak. Błogosławiona wina); «Litość wezbrała w sercu Skrzetuskiego na widok tego starca z twarzą męczennika» (H. Sienkiewicz. Ogniem i Mieczem); «I stała z wyciągniętymi przed się rękoma, z twarzą pełną litości i żalu» (H. Sienkiewicz. Quo Vadis); «A ona stała i patrzyła na strachliwego chłopca, jak gdyby widziała go po raz pierwszy w życiu. Jej oczy z wolna wypełniały się *politowaniem*» (M. Tomaszewska. Pan Tu i Pan Tam).

Асоціація жалості з іншою стихійною силою – **вогнем** для польської лінгвокультури, порівняно з іншими слов'янськими, майже не властива: «Lecz widocznie w jego okutej w żelazo piersi tliły się jakieś iskry litości dla ludzkiej niedoli <...>» (H. Sienkiewicz. Quo Vadis); «Litość buchnęła nagle jak płomień» (H. Sienkiewicz. Quo Vadis).

Доволі часто у польській мові спостерігається **персоніфікація** жалості. Емоція наділяється характеристиками і поведінкою, притаманними **людині**: *współczująca, serdeczna, pobłażliwa, szczerą, mądra, wstydliva, pogardliwa, kpiąca litość; litość brała (wzięła, ogarnęła, chwyciła, porwała) kogoś, obudziła się w kimś, zbudziła się w sercu, przygięła kogoś do ziemi, uciekła z duszy; obudzić litość (żał, *politowanie*); szczerzy, serdeczny, tkliwy żał; dobrotliwe, dobroduszne, tkliwe, łagodne, pobłażliwe, współczujące, figlarne, pogardliwe *politowanie*; serdeczna żałość; żałość bierze (brała, ogarnęła, opanowała) kogoś; див. приклади: «Wychodził <...> byle zniknąć z oczu sekretarek, w których wzroku przewidywał pogardliwą litość» (J. Głowacki. Rose Café); «Zawsze wspominałem ich z jakąś wstydliwą litością. Współczułem im, że tak ciężko pracowali <...>» (T. Konwicki. Nowy świat i okolice); «Wzruszył się, przejęły go szczerzy żał i litość» (A. Mickiewicz. Pan Tadeusz); «Strach, a nade wszystko żał i litość, wszystko to w jednej chwili uciekło z duszy Ramzesa» (B. Prus. Faraon); «Pierwszy raz w życiu tak z bliska zjrzał w człowieczą, nieubłaganą dolę <...> lży zatopiły oczy, współczująca litość przygięła go do ziemi <...>» (W. Reymont. Chłopi).*

Жалість може уявлятися у вигляді ще одного персоніфікованого образу – **агресора**. Однак, таке сприйняття емоції не свідчить про її деструктивний характер, воно підкреслює інтенсивність і стихійність почуття, пор.: *litość zaparła oddech w gardle, skręcała kiszki, szarpnęła wnętrzności, przygięła kogoś do ziemi; litość (żał, żałość) ściska*

serce; żal zaszarpał sercem, ścisnął za gardło, chwycił za piersi; żałość ścisnęła duszę (serce); див. приклади: «<...> okropna litość szarpnęła mu wnętrzności, ale już odwracał głowę od zielonych, dobrych oczek Zosi <...>» (S. Witkiewicz. Pożegnanie jesieni); «Skrucha, litość i cześć oddech zaparły mu w gardle <...>» (H. Sienkiewicz. Potop); «<...> gdy patrzyłem na jego zapadłą, skroń, pomarszczony policzek <...> litość skręcała mi kiszki» (J. Krzysztoń. Obłąd); «Stecieńko dawno już spoczywa w ziemi <...> Żal ścisła ci serce, bo wiesz, że już go nie zobaczysz» (A. Zaniewski. Król Tanga); «Polluks spojrział w bok i zobaczył, że dwóch innych legionistów wiąże wyrwywającego się i kopiącego Kaliasa. Ogromny żal ścisnął go za gardło» (H. Rudnicka. Uczniowie Spartakusa); «Staś chciał na to coś odpowiedzieć, lecz nagle żal chwycił go za piersi, więc zacisnął tylko zęby i odszedł w milczeniu» (H. Sienkiewicz. W pustyni i w puszczy).

Підсумовуючи, можна констатувати, що жалість у польській мові не має багатого арсеналу фіксації своїх зовнішніх виявів. У ході дослідження мовного матеріалу встановлено, що вона може проявлятися у погляді, голосі, виразі обличчя, рухах голови та здатна викликати сльози і плач. Мовна свідомість поляків найчастіше локалізує цю емоцію у серці або у душі, а також у грудях та горлі і наділяє її ознаками інтенсивності, температурними, темпоральними та квантитативними характеристиками. Жалість концептуалізується у польській мовній картині світу як душевний біль, рідина, вогонь, людина та агресор. Такі асоціативні образи жалості підкреслюють її інтенсивність, глибину і стихійність переживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора в языке чувств / Н.Д. Арутюнова // Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 385–402.
2. Жоль К.К. Мысль. Слово. Метафора: Проблемы семантики в философском освещении / Константин Константинович Жоль. – К.: Наукова думка, 1984. – 303 с.
3. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия / Владимир Сергеевич Соловьев // Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1988. – т.1.
4. Narodowy Korpus Języka Polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nkjp.pl>.